

УДК 94 (470) "1905/1907"

Олег Постернак
(м. Ізмаїл)**ВПЛИВ РЕВОЛЮЦІЇ 1905-1907 РР. НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ
СТАНОВИЩЕ БУРЖУАЗІЇ ПІВДЕННОЇ РОСІЇ**

Стаття присвячена малодослідженій історичній проблемі – господарському та соціальному становищу південноросійської буржуазії під час революції 1905 – 1907 рр.

Проаналізовано вплив російсько-японської війни, страйкового руху робітників, здійснено порівняння промислової депресії 1905 – 1907 рр. з економічною кризою 1900 – 1903 рр. Особлива увага присвячена реакції на економічні ускладнення найбільшої регіональної підприємницької організації – З'їзду гірничопромисловців Півдня Росії.

Ключові слова: південноросійська буржуазія, революція 1905 – 1907 рр., Південь Росії, З'їзд гірничопромисловців Півдня Росії.

Пореформена доба стала періодом посилення соціально-економічної ролі класу буржуазії, з яким був пов'язаний економічний прогрес та утвердження ринкових відносин у Російській імперії. Найбільш динамічно цей процес відбувався в Південній Росії, яка за рівнем індустріального розвитку, торговельного обігу та кількістю підприємств перетворилася на один із провідних економічних регіонів країни. Цьому сприяли близькість до портової інфраструктури, наявність зручних залізничних шляхів, інтенсивний приплив іноземних капіталів у торгівлю та промисловість, значна капіталізація підприємств, активний розвиток банківської справи. Важливим етапом у процесі соціальної консолідації та самоідентифікації буржуазії регіону стала Перша російська революція.

1905 – 1907 роки стали для підприємців поворотним пунктом у фундаментальному переосмисленні свого ставлення до влади і суспільства, часом політичного пробудження, появи нових поглядів та стратегій. Революція певним чином дала додатковий імпульс процесові буржуазної модернізації, хоч він і не був настільки потужним, щоб радикальним чином змінити становище підприємницької верстви. Тим часом процес революційних змін у Російській імперії 1905 – 1907 рр. не міг не супроводжуватися значними ускладненнями в економічному житті, що безпосередньо позначилося на соціально-економічному статусі буржуазії.

Необхідність вивчення і критичного переосмислення ролі та становища підприємницької верстви під час суспільно-політичних трансформацій на різних етапах вітчизняної історії сьогодні набула нового значення в умовах розвитку в Україні ринкової економіки, у системі якої головною фігурою стає приватний підприємець. Наукове осмислення закономірностей впливу політики на економіку є актуальним ще й тому, що подекуди ними намагаються пояснити комплекс економічних проблем, які об'єктивно виникають у ході різноманітних політичних конфліктів у сучасній Україні. Не вдаючись до системної оцінки такого взаємозв'язку, підкреслимо лише, що політичні конфлікти, зокрема революції, завжди виступають важким випробуванням для господарського механізму і заможних верств суспільства.

На початку ХХ ст. було надруковано чимало праць і статей, присвячених впливу російської революції 1905 – 1907 рр. на економічний розвиток імперії та соціальне становище торгово-промислової буржуазії [1]. Найбільш ґрунтовною працею цього часу можна вважати дослідження М.С. Балабанова. Він для позначення розвитку економіки часів революції 1905 – 1907 рр. увів термін "промислова депресія", який досить комплексно відображає соціально-економічні суперечності цього періоду [2]. Огляд радянської історіографії показує, що питання соціально-економічного становища буржуазії під час революції 1905 – 07 рр. фактично не розглядалося, а якщо поверхово і згадувалося, то переважно в системі фактів, які характеризували інші процеси та явища – робітничий, селянський, профспілковий рух та ін. [3]. Не варто

переоцінювати й успіхи сучасної української історіографії в дослідженні зазначеної теми. Історична наука поки що не надала обґрунтованих і комплексних відповідей на цілу низку питань, що стосуються ролі буржуазії в революційних процесах початку ХХ ст. Навіть сьогодні домінуючою темою в соціальній проблематиці історії революції 1905 – 07 рр. продовжує залишатися революційний рух трудящих мас [4]. З огляду на це висвітлення впливу революційних подій на соціально-економічне становище буржуазії як одного з провідних класів суспільства дозволить доповнити розгляд першого в ХХ столітті масштабного соціально-політичного конфлікту, яким виявилася революція 1905 – 1907 рр., новими фактами і висновками.

Промислова депресія 1905 – 1907 рр., викликана Першою російською революцією, суттєво відрізняється від економічної кризи 1900 – 1903 рр. Остання була закономірним наслідком капіталістичної еволюції економіки, вплетеної у світову інфраструктуру. Так, видобуток кам'яного вугілля в Донецькому басейні, після максимального зростання в 1900 р. (691,4 млн. пудів) досяг найбільшого падіння в 1902 р. (654,9 млн. пудів), тобто скоротився під час кризи на 5,2%; у 1905 ж році він знизився лише на 1,6%. Вишлавка чавуну під час кризи впала на 11,5%, а в роки революції – на 8,7%. Ідентична картина спостерігається й під час аналізу руху основних капіталів акціонерних товариств: у металургійній групі підприємств відбулося зниження капіталів за роки економічної кризи початку ХХ ст. на 5,1%, за часів революції – усього на 2,2%; у гірничопромисловій – зниження під час кризи склало 5,3%, а в 1905 – 1907 рр. спостерігалось навіть зростання [2, с. 108-109]. У цьому контексті слід зауважити, що не варто оцінювати промислову депресію революційного періоду як закономірний епізод загальної кризи капіталістичної моделі господарювання. Природу економічних ускладнень 1905 – 1907 рр. потрібно шукати в комбінації економічних, соціальних та політичних факторів, спричинених Першою російською революцією, дослідженню яких і присвячена наша стаття.

До одних із перших таких факторів слід віднести наслідки російсько-японської війни 1904 – 1905 рр., що безпосередньо позначилися на роботі підприємств гірничої та металургійної промисловості, які переважно були задіяні в 1904 – 1905 рр. для виконання військових замовлень. З цього приводу ХХХ З'їзд гірничо-промисловців Півдня Росії відзначав: "У вигляді маньчжурської армії з'явився новий великий споживач різноманітного товару..., все вимагалось спішно, все вироблялось і перевозилось прискореним темпом" [2, с. 34]. Для кам'яновугільної галузі військовий 1904 рік також був періодом помітного пошавлення. У Донецькому басейні видобуток вугілля в зазначеному році збільшився до 803,3 млн. пудів порівняно з 728 млн. пудів у 1903 р.; відповідно коксу – до 146,6 млн. пудів порівняно з 112,2 млн. Споживання мінерального палива доменними заводами південноросійського регіону після зменшення упродовж двох років у 1904 р. збільшилося на 10,2%. Вивіз палива із західної частини Донецького басейну для потреб металургійних заводів Півдня збільшився відносно 1903 р. на 21,9% [5, с. 163]. Завдяки військовій кампанії гірничопромислова буржуазія Північно-Причорноморського регіону змогла збільшити потужності своїх підприємств та швидко подолати негативні прояви економічної кризи початку ХХ ст.

Проте подібна позитивна динаміка не була тривалою і стійкою, тим паче, вона охопила не всі галузі економіки. Війна Росії з Японією призвела до погіршення торговельного обігу та скорочення виробництва в галузі легкої промисловості. Основною причиною цього стало зниження попиту на внутрішньому ринку. Найбільшого падіння в 1904 р. зазнала текстильна галузь, зокрема виробництво галантерейних товарів та волокнистих речовин. Текстильне виробництво скоротилося майже на 50%, причому особливо постраждали середні та дрібні торговці, фабриканти. Розгортання революційної хвилі в 1905 р. призвело до падіння кількості виданих купецьких свідоцтв, свідоцтв для торговельних підприємств 1-4 розрядів, свідоцтв для промислових підприємств. Так, якщо в 1904 р. в Одесі було видано 738 купецьких свідоцтв 1 та 2 гільдій, то в 1905 р. – тільки 356 [6, с. 226-227]. У Херсонській

губернії в 1905 р. чисельність торговельних підприємств зменшилася на 20,4%, сума їх оборотів – на 35,4%, сума прибутків – на 23,4% [7, с. 143].

Найсуттєвішим фактором, який позначився на соціально-економічному становищі південноросійської буржуазії, був страйковий рух. За підрахунками Г. Варзаря, загальна сума збитків усіх підприємців від робітничих страйків склала більш ніж 127 млн. руб. [8, с. 36-37]. Оцінюючи значення страйкового руху, слід відзначити деякі загальні моменти. Так, страйк на одному з підприємств міг призвести до ускладнень та втрат на подібних підприємствах цієї галузі і навіть негативно вплинути на інші, не охоплені робітничим рухом сфери виробництва. І навпаки, збитки й ускладнення, завдані страйками в одній групі підприємств, могли породити сприятливі умови для іншої, звільнивши таким чином ринок збуту товарів і створивши додаткові переваги. Страйк у цьому випадку виступав своєрідним фактором конкуренції в середовищі ділових кіл суспільства. Так, наприклад, страйки на підприємствах нафтової промисловості й високі ціни на нафту в 1905 р. збільшили попит на тверде паливо і сприяли видобутку кам'яного вугілля в південноросійському регіоні. Як приклад, видобуток вугілля в Донецькому басейні в третю чверть 1905 р., порівняно з другою, зріс на 7%. У 1906 р. у басейні було добуто 908,6 млн. пудів проти 795,9 млн. у 1905 р., тобто зростання склало 14% [2, с. 68, 72, 92].

Економічна боротьба робітників південноросійського краю була спрямована головним чином на підвищення заробітної платні. Індустріальна буржуазія завдяки диспропорції у вартості робочої сили і вироблених нею товарів фактично отримувала надприбутки й широкі можливості для експлуатації. За даними Г. Пажитнова, протягом сорокалітнього періоду до 1905 р. у кам'яновугільній промисловості Півдня Росії взагалі не спостерігалось підвищення цін на працю. Аналогічною була ситуація і в металургії Південної Росії. Так, на підприємствах, підпорядкованих фабричній інспекції, у 1901 – 1905 рр. середня заробітна платня складала лише 206 руб., а в 1906 – 1907 рр. – 244 руб., тобто за час революції вона формально підвищилась в середньому тільки на 19% [9, с. 42]. Крім того, потрібно відзначити, що збільшення заробітної платні відбувалося паралельно з підвищенням цін на продукти споживання, що особливо набрало обертів із 1905 р., тобто реальна заробітна платня підвищувалася значно повільніше, ніж номінальна. Так, зважаючи на це, А. Білімович підрахував: якщо заробітну платню в металургійній промисловості Південної Росії привести у відповідність до підвищення цін, то виявиться, що в 1904 р. вона складала 392 руб., у 1905 р. – 386 руб., у 1906 р. – 372 руб. [10, с. 62]. Ураховуючи слабкий темп зростання заробітної платні робітників до 1905 р. та її незначне збільшення разом із впливом інфляції в часи революції, то стає абсолютно зрозумілим, чому підприємці йшли на компроміси в цій вимозі. Саме такі чином керівникам підприємств удавалось уникнути значних витрат унаслідок поступок робітникам.

Поступове наростання робітничого руху в 1905 р. призводило до того, що все більше економічних страйків закінчувалися компромісом між підприємцями і пролетарями. У Катеринославі на поступки робітникам під час травневих і червневих страйків 1905 р. пішли власники лісових пристаней на Дніпрі, власник арматурного заводу Лозовський, господар фабрики цигаркового паперу Фурман, власник тютюнової фабрики І.Д. Джигіт [11, с. 314]. У 1906 р. революційна активність у Катеринославі помітно ослабла, проте остаточно не вщухла, продовжуючи завдавати збитків підприємцям. Так, у січні 1906 р. від політичного страйку робітників потерпали катеринославські підприємці Щепанкевич (арматурний та мідноливарний завод), Каменський і Геллер (фабрика патронних гільз), Сатановський і Браїловський (друкарні). 1 травня 1906 р. у Катеринославі відбувся масовий першотравневий страйк робітників дрібних і середніх підприємств. Зафіксовано було велике заворушення 1 600 працівників трубопрокатного підприємства Товариства російських трубопрокатних заводів, яке належало купцю першої гільдії, бельгійцю за походженням Жоржу Шодуару [12, с. 156, 159, 172].

Конфлікт між капіталом і працею підказував підприємцям та робітникам, що слід шукати шляхи до компромісу, взаєморозуміння, узгодження своїх корпоративних

та класових інтересів. Коли у власників підприємств з'являлося стійке усвідомлення необхідності нових підходів до розв'язання суперечностей, вони успішно долали будь-які перешкоди. Помічено, що саме в цей час відбулося значне скорочення кількості та розміру штрафів: якщо у 1904 р. було зафіксовано 77 516 випадків штрафування робітників (сума стягнень склала 29 129 руб.), то у 1905 р. – 38 648 (16 183 руб.), а в 1907 р. – 31 512 (11 675 руб.). Зменшилася також і кількість порушень правил фабричного розпорядку з боку підприємців. Так, якщо в 1904 р. фабричною інспекцією було зареєстровано 6 358 порушень, то в 1907 р. – уже 3 864 [5, с. 157]. Помітною поступкою підприємців стало скорочення тривалості робочого дня. У червні 1906 р. на металообробних підприємствах, типолітографіях і великих заводах Катеринослава було встановлено 10-годинний робочий день, на текстильних фабриках і млинах він зменшився з 13 до 11,5 год. [4, с. 105].

Значних утрат буржуазії південноросійського регіону завдали чорносотенні погроми, спрямовані проти євреїв та революціонерів. Лише в одному Ростові-на-Дону, за даними біржового комітету, сума збитків від єврейського погрому досягла 7 млн. руб., постраждало близько 30 тис. осіб. Грабунком і пожежами в місті було знищено товарів на зальну суму 4 млн. руб.; за три дні було зруйновано 511 торговельних закладів, з яких до 500 належали євреям [13]. Непоправних утрат буржуазії завдав єврейський погром, що відбувся в Одесі в жовтні 1905 р. Було розгромлено і пограбовано понад 1 500 квартир і лавок, убито понад 500 і поранено близько 5 тис. осіб. За повідомленням "Торгово-промислової газети", утрати підприємців в Одесі обчислювалися десятками мільйонів карбованців, а чисельність постраждалих досягла 40 тис. осіб [14]. У звіті Одеського комітету торгівлі та мануфактур досить красномовно описувалися наслідки погрому: "Необхідно мати на увазі, що під час безладу до повного спустошення було розгромлено досить багато великих крамниць, на складах яких лежало товарів на суму в 200 – 300 і навіть більше тисяч рублів. Досить указати на знищену в центрі мануфактурну крамницю Фельдмана, який здійснював мільйонні обороти і постачав товари на весь південь Росії... Можна з упевненістю сказати, що половина товарів, яка знаходилася в мануфактурних складах Одеси, була розграбована та знищена. Те ж саме слід відзначити про торгівлю взуттям, галантерейними товарами, ювелірними виробами..." [6, с. 212-213].

Результатом єврейського погрому в найбільшому місті Південної Росії стало масове скорочення обігів торгівлі, грабунків товарів на мануфактурних складах підприємців, зрив контрактів і поставок, скорочення кредитів, значні матеріальні втрати та нагнітання суспільної нетерпимості. Ситуацію не змогли виправити ані мізерна фінансова допомога іноземних фірм, до яких звернулись одеські експортери, ані клопотання Одеського біржового комітету щодо подовження строку погашення векселів, оскільки воно стосувалося тільки тих підприємців, які зберегли після погромів цілісною власну торговельну інфраструктуру. Не призвела до швидкого відновлення діяльності торговельних фірм і поява наприкінці 1905 р. особливого кредитного комітету з представників банківського та торгово-промислового капіталу, яким вдалося зібрати на перших порах 200 тис. руб. [6, с. 212-214].

Селянський рух, у свою чергу, також вплинув на соціально-економічне становище буржуазії. Річ у тому, що селянство було активним споживачем товарів промисловості, а селянські заворушення підірвали нормальний товарообіг і таким чином обмежували попит на ринку. Завдяки залізничному, а згодом і поштово-телеграфному страйку, ряду збройних повстань, безперервному ланцюгу каральних експедицій село виявилось відірваним від міста, торгові райони – від промислових, а промислові райони – один від одного. Вплив революції виявився руйнівним і для комерційної діяльності більшості сільських підприємців. Кризові явища призвели до скороченням масового споживання товарів, дезорганізації внутрішнього ринку, обмеження доступу до кредитів. У цьому плані варто конкретніше зупинитися на аналізі соціально-економічних наслідків революції для господарського комплексу Південної Росії.

Отже, як уже було зазначено, початок Першої російської революції

ознаменувався масовими заворушеннями, зниженням прибутковості підприємств та виробництва, масовими страйками, падінням попиту на товари. Так, у січні 1905 р. виплавка чавуну на заводах південноросійських гірничопромисловців зменшилася порівняно з груднем 1904 р. на 8,2%. Як свідчать звіти з торгівлі гірничозаводськими товарами 1905 р., "у південному районі, центрі чавуноплавильної і залізоливарної промисловості, торгівля майже всю половину року йшла надзвичайно в'яло" [2, с. 64]. Найбільше негативних наслідків гірничозаводській галузі завдав жовтневий страйк 1905 р. Доповідь комісії ХХХ з'їзду гірничопромисловців Півдня Росії так описувала ситуацію, у якій опинилися підприємці наприкінці 1905 р.: "Заводські запаси сирих матеріалів цілком виснажені. Підвіз слабкий або його взагалі немає, страйки заводських робітників спалахують то тут, то там, реалізація виробів дуже слабка, надходження платежів майже зовсім припинилося, кредит ускладнений і дорогий. Усе це разом узятє змусило деякі південноросійські заводи сильно скоротитись, і навіть повністю призупинитись" [15, с. 34]. У Донецькому басейні прибутковість кам'яновугільних підприємств у 1905 – 1906 рр. знизилася порівняно з 1901 – 1902 рр. з 3,2% до 0,3%, а збитковість підвищилася з 7,2% до 9% [16].

Не приніс жодних позитивних змін для промислової буржуазії і 1906 рік. Рада з'їзду гірничопромисловців Півдня Росії влітку констатувала повний застій у промисловості. Через відсутність замовлень, скорочення залізничної будівельної діяльності, падіння попиту на сортове залізо, скорочення виробництва на машинобудівельних та механічних підприємствах більшість металургійних заводів працювали неповну кількість днів на тиждень і несли значні втрати [17]. Збільшилася кількість підприємств, які під впливом страйків припинили свою роботу. Наприклад, за повідомленням у липні 1906 р. газети "Южный край", через небажання підприємців задовольнити економічні вимоги страйкуючих робітників змушений був зупинити виробництво Краматорський металургійний завод [18].

Кризовий стан промисловості негативно позначився і на розвитку торгівлі. Одним із провідних центрів експортно-імпоротної торгівлі як південноросійського регіону, так і всієї імперії на той час була Одеса. Як зазначено у звіт Одеського комітету торгівлі та мануфактур, торговельна буржуазія міста опинилася в 1905 р. у надзвичайно критичному стані через масовий зрив контрактів, відсутність кредитів, страйки та єврейські погроми [6, с. 201-202]. Найбільше постраждали хліботорговці і власники великих магазинів. В історії одеського зернового експорту лише хлібні кампанії неврожайних 1892 та 1899 років виявилися гіршими за 1905 р. У жовтні 1905 р. під впливом першого загального страйку та погрому хлібний вивіз зазнав найбільших труднощів. У листопаді 1905 р., коли хлібний вивіз із Росії зазвичай досягав найбільших оборотів, майже місяць в Одесі продовжувався поштово-телеграфний страйк, який повністю паралізував контакти на внутрішньому та міжнародному ринках. Відсутність повідомлень про стан експортно-імпорتنних операцій, обсяги оборотів, ситуацію в інших країнах – усе це змушувало одеських хліботорговців обережно ставитися до укладання нових хлібних угод [7, с. 140].

На думку укладачів звіту Одеського товариства торгівлі та мануфактур, революційні події в 1905 р. вплинули на стан торгівлі набагато серйозніше, ніж російсько-японська війна та економічна криза перших років ХХ ст. Першим суттєвим наслідком початку революції в Росії для одеських комерсантів стало занепокоєння іноземних партнерів, які поставляли свої товари одеським підприємцям у кредит. Це призвело до переведення наприкінці 1905 р. торговельних операцій на розрахунки готівкою і, як наслідок, до зниження торговельного обігу. Як повідомляли в березні 1906 р. "Одесские новости", ніколи ще застій вагонів із хлібом на Південно-Західній залізниці не був таким колосально збитковим для хліботорговців, як у цей час. Багато торговців через страйки на залізниці та відсутність достатнього нагляду за вантажем були цілком розорені. За підрахунками журналістів, втрати досягали до 80 коп. за кожний пуд зерна [19].

У дореволюційній історіографії подекуди можна зустріти міркування про те, що в 1907 р. відбулося завершення економічної депресії і намітилися позитивні

тенденції зростання основних економічних показників [20]. Однак загальний стан розвитку промисловості й торгівлі не дозволяє нам однозначно стверджувати про поліпшення економічного становища підприємців і економіки в цілому. У Харківському фабричному окрузі обробка металів, наприклад, пережила в 1907 р. ще більшу кризу, ніж у 1906 р. XXXII з'їзд гірничопромисловців Півдня Росії наприкінці 1907 р. спрямував міністру торгівлі телеграму, у якій звернув увагу на те, що "затяжна криза останніх років приймає все більш серйозні розміри і загрожує подальшому закриттю великих заводів; безпосередніми причинами такого становища є, з одного боку, невизначеність роботи заводів унаслідок відсутності фіксованих і планомірних казенних річних замовлень та вкрай ослабленої кредитоспроможності й платоспроможності ринку, з іншого – підвищення собівартості виробництва у зв'язку із зміненними умовами життя й особливо непомірним збільшенням накладних видатків, викликаних скороченням продуктивності" [2, с. 113-114]. Подібна ситуація підштовхувала власників вугільних і металургійних підприємств до посилення експорту своїх товарів за кордон. "Горнозаводской листок" у 1907 р. писав "У межах нашої вітчизни, з її багатомільйонним населенням, немає збуту ні чавуну, ні болванкам, ні залізу...Дійсно, в Росії немає того внутрішнього ринку, де могла б збувати свої продукти вітчизняна металургія" [21]. Для об'єктивності слід лише підкреслити, що зорієнтованість металургійних підприємств на експорт пояснювалася не тільки відсутністю попиту у власній державі. Вона була наслідком бажанням гірничопромислової буржуазії максимально скоротити пропозицію на внутрішньому ринку і таким чином утримати на високому рівні ціни на свої товари.

Вирішальних змін у 1907 р. не сталося і в південноросійській торгівлі. Так, згідно з повідомленням "Правительственного вестника", експорт хлібних продуктів з Одеси в 1907 р. склав 87 млн. пудів, що було на 8,4% менше, ніж у 1906 р. Водночас Одеса в 1907 р. повернула собі перше місце в Росії з вивозу хліба, хоча в 1906 р. вона була на другому, а в 1905 р. – на третьому місці. Найбільшого падіння зазнав експорт пшениці, який у 1907 р. досяг лише 24,4 млн. пудів. Як пише видання, за останні десять років вивіз пшениці з Одеси тільки один раз досягав таких мінімальних розмірів, а саме в 1900 р. Експорт жита з Одеси в 1907 р. склав близько 5,4 млн. пудів, а в попередньому році – 18,9 млн. пудів; борошна – 1,4 млн. пудів у 1907 р., у попередньому – 2 млн. Головними країнами споживання хліба залишилися Велика Британія, Голландія, Бельгія, Франція та Італія. Сукупний одеський експорт товарів та продуктів в 1907 р. склав 93,9 млн. пудів, що було на 9,4% менше, ніж у минулому році [22]. Отже, і в 1907 р. торгівля продовжувала перебувати в стані хронічної кризи, що продовжувало негативно впливати на становище торговельної буржуазії регіону.

У більш вигідному становищі, ніж торгівля, опинилася промисловість Одеси, яка втрималася передусім за рахунок підприємств харчової галузі та шкіряних заводів. Завдяки їм, незважаючи на революційні потрясіння, які в Одесі були особливо відчутними у травні-червні і жовтні-грудні 1905 р., промислова буржуазія витримала випробування. На думку групи одеських істориків, це свідчило про те, що місцева промисловість пустила глибоке коріння, а потреба в її існуванні обумовлювалася величезним ринком збуту [23, с. 204]. Дійсно, за повідомленням преси, у 1907 р. фабрично-заводська промисловість Одеси, незважаючи на економічну кризу періоду революції, знаходилася в більш-менш задовільному стані. Загальний обсяг виробництва 22 промислових підприємств Одеси дорівнював у 1907 р. приблизно 35 млн. рублям. Перше місце в групі промислових закладів належало харчовій галузі, яку складали найбільші підприємства з мільйонними оборотами; за ними йшли підприємства з обробки тваринних продуктів; підприємства з обробки металів (вартість їх продукції склала 4,9 млн. руб.); підприємства хімічної галузі (4,8 млн. руб.) та підприємства з обробки дерева [22].

Перша російська революція по-різному вплинула на економічне становище підприємців. Чим меншими за своїми оборотами було підприємство, тим більшими під час революції були його втрати. Велика буржуазія, зосередивши свої торгово-промислові заклади в промислових центрах із вільним доступом до кредитної

інфраструктури і широкими економічними зв'язками, була в кращих умовах порівняно з дрібними товаровиробниками та торговцями. Наприклад, торгівля хлібом в Одесі була зосереджена в руках небагатьох великих експортерів, на долю яких, завдяки підтримці банків, припадало майже 90% усього хлібного експорту [6, с. 232-233]. Маса дрібних експортерів, які не мали необхідних обігових коштів, під дією негативних обставин революції зникли з арени підприємницької діяльності. Це призвело до поглинання великими підприємствами малих і посилення концентрації виробництва. Як приклад, у 1907 р. з'явився синдикат "Урожай", до складу якого увійшло Товариство з виробництва землеробських знарядь і машин, що належало відомому одеському підприємцю І.І. Гену. Синдикат займався збутом сільськогосподарської продукції і згодом зайняв провідні позиції в цій галузі [24, с. 22].

Таким чином, перша російська революція негативно позначилася на економічній ситуації в Південній Росії. Падіння видобутку кам'яного вугілля і виплавки чавуну, зниження темпів виробництва в металургійній галузі, криза залізничних перевезень, зменшення кількості свідочств на торговельні та промислові підприємства, диспропорція в зовнішній торгівлі були серйозним ударом по соціально-економічному становищу підприємців. Для гірничопромислової буржуазії Півдня Росії періодом найбільшої депресії була друга половина 1905 р. та перша половина 1906 р. Порушення виробництва призвело до дезорганізації товарного обігу, коливання цін, зменшення пропозиції на ринку, затримки та обмежень кредитів, призупинення грошових операцій, збільшення випадків банкрутств. Певним чином негативна економічна кон'юнктура, занепокоєність власними прибутками, страйковий рух робітників не дозволяли буржуазії зайняти активну політичну позицію в революційній боротьбі, схилили її до лояльності та поміркованості, обмежували можливості для розробки програми ліберальних перетворень.

На економічне становище південноросійської буржуазії в революційні часи вплинула серія політичних, соціальних та економічних чинників. Передусім великих утрат для торгівлі і промисловості завдали чорносотенні погроми, масштабні страйки робітників, залізничників, службовців. Кон'юнктурним виявився вплив на економічний розвиток російсько-японської війни, яка лише на деякий час зміцнила позиції гірничопромисловців. Зрештою, у 1905 - 1906 рр. найбільшого напруження досяг і селянський рух, який негативно позначився на споживанні товарів і внутрішньому попиті.

Заради об'єктивності слід також відзначити, що революція 1905 - 1907 рр., крім економічних проблем і втрат, призвела й до певних позитивних наслідків. По-перше, у процесі активної політичної боротьби представники різних класів і станів боролися не лише за політичні зміни, а й за поліпшення свого матеріального становища, що супроводжувалося зростанням їх життєвого рівня, а водночас і купівельної спроможності та попиту на внутрішньому ринку. По-друге, поліпшення умов праці та зменшення робочого часу, що були наслідком робітничих страйків, місцями дали позитивний ефект для підприємців, збільшили таким чином продуктивність праці на їх підприємствах, забезпечили стабільність та ефективність виробництва. По-третє, революційні події спонукали підприємців іти на компроміси в конфліктах із робітниками, що свідчило про зародження принципів соціального партнерства і досвіду самоорганізації без посередництва влади.

Класичні буржуазні європейські революції кінця XVIII - XIX ст. були спрямовані на трансформацію політичної системи держав, подолання поліцейської опіки влади над суспільством, досягнення демократичних свобод і об'єктивно сприяли прогресові економічного розвитку, забезпечивши таким чином міцні позиції буржуазії у владі. Російська революція 1905 - 1907 рр. була в цьому плані винятком. Після 1907 р. торгівля і промисловість Росії не проявили ознак зростання чи оживлення, а, навпаки, бурхливі революційні події призвели до економічної депресії, засвідчили політичну слабкість підприємців, продемонстрували обмеженість та поміркованість їх позицій у ставленні до правлячого уряду. Економічну ситуацію на свою користь використали представники великої буржуазії, які прискорили процес концентрації й монополізації

виробництва. Це призвело до витіснення з ринку дрібних і середніх підприємців, які не спроможні були витримати наслідків економічної кризи 1900 – 1903 рр., російсько-японської війни та Першої російської революції.

Список використаних джерел та літератури

1. Пилецкий А. Экономический кризис и его окончание // Образование. – 1906. – апрель; Мукосев В. Промышленный подъем или промышленный кризис? // Образование. – 1907. – август-октябрь; Ерманский А. Крупная буржуазия в 1905 – 1907 г. // Общественное движение в России в начале XX века – Том II. – Часть 2. – СПб., 1910. – С. 30-100.
2. Балабанов М.С. Промышленность в 1904 – 1907 гг. // Общественное движение в России в начале XX века. – Том IV. – Часть 1. – СПб., 1912. – С. 33-135.
3. Євсеєнко С. Революційні події 1905 – 1907 років в Україні в історіографії: сучасний погляд на радянську концепцію. – К., 2005.
4. Реєнт О.П. Революційні та соціальні рухи трудящих мас України // Український історичний журнал. – 2005. – № 4. – С. 89-107.
5. Народное хозяйство Украины накануне и в период Первой русской революции (Краткая статистическая справка) // Научные записки. Киевский финансово-экономический институт. – № 5. – К., 1957. – С. 146-190.
6. Отчет Одесского комитета торговли и мануфактур за 1903 – 1905 гг. – Одесса, 1906.
7. Статистико-экономический обзор Херсонской губернии за 1905 г. – Одесса, 1908.
8. Статистика стачек рабочих на фабриках и заводах за трехлетие 1906 – 1908 гг. – СПб., 1910.
9. Пажитнов К.А. Некоторые итоги и перспективы в области рабочего вопроса в России. – СПб., 1910.
10. Билимович А. Подъем товарных цен в России. – К., 1909.
11. Історія міста Дніпропетровська. – Дніпропетровськ, 2006.
12. Хроника революционного движения на Украине (1900 – 1917): Справочник. – К., 1987.
13. Торгово-промышленная газета. – 1905. – № 258.
14. Торгово-промышленная газета. – 1905. – № 241.
15. Труды XXX съезда горнопромышленников Юга России. – Т. 1. – Харьков, 1906.
16. Вестник финансов. – 1907. – № 6.
17. Горнозаводской листок. – 1906. – № 28.
18. Южный край. – 1906. – 18 июля.
19. Одесские новости. – 1906. – 1 марта.
20. Мукосев В. Промышленный подъем или промышленный кризис? // Образование. – 1907. – август-октябрь.
21. Горнозаводской листок. – 1907. – № 8.
22. Правительственный вестник. – 1908. – № 235.
23. Історія Одеси. – Одесса, 2002.
24. Самойлов Ф.О. Скрипник М.О. Яреценко О.Т. Одеса на злам століть (кінець XIX – початок XX ст.). – Одесса, 1998. – С. 22.

SUMMARY

This article is devoted to the insufficiently known historical problem – economical and social situation of the South-Russian bourgeoisie during the revolution of 1905 – 1907. The influence of the Russian-Japanese war and the workers' strike movement is analyzed. The comparison of the industrial depression of 1905 – 1907 and economical crisis of 1900 – 1903 is made. Special attention is paid to the reaction on the economical difficulties by the largest regional enterprising organization – the South-Russian mining manufactures Congress.

Key words: the South-Russian bourgeoisie, the revolution of 1905-1907, the South of Russian, the South-Russian mining manufactures Congress.